

1905. aasta revolutsioon Balti provintssides ja Soomes

Toivo Raun

Ajaloolised uurimused, mis käsitlevad Vene impeeriumit 20. sajandi kahe esimese aastakümne pöördelistel aegadel, tuginevad kitsalt tsentralistlikule lähenemisele ja jätavad kõrvale regionaal mõtme. Kuigi on selge, et esmaimpulss revolutsioonilise situatsiooni tekkimiseks 1905. ja 1917. aastal lähtus Peterburist/Petrogradist, on venekeskne lähenemine ühiskonnale, kus venelasi oli vähem kui 50 protsenti, ebaadekvaatne. Samal ajal kalduvad eraldi vähemusrahvustele pühendatud uurimused, ka väga põhjalikud, käsitlema neid gruppe isoleeritult. Võrdlev-ajalooline perspektiiv, mis võimaldaks kindlaks teha laiemad ühisjooned, niisamuti kui ka lokaalsed iseärasused, tavaliselt puudub.

Selles artiklis püüan ma anda sünteesiva ja võrdleva ülevaate 1905. aasta revolutsioonist Balti provintssides ja Soomes.¹ Ehkki need alad hõlmasid vaid 2 protsenti Vene impeeriumi pindalast ja vähem kui 4 protsenti rahvastikust,² olid need kõige enam moderniseerunud piirkondade hulgas ning nende etniline mitmekesisus ja lahknevad minevikud annavad rikkalikku materjali küsimuse võrdlevaks uurimiseks (*comparative case study*).

Hoolimata geograafilisest lähedusest olid Balti kubermangud (Kuramaa, Liivimaa ja Eestimaa) ja Soome küllaltki erineva ajaloo-ga juba enne 20. sajandit, ja eriti puudutas see ühiskonnaelu. Kuramaal, Liivimaal ja Eestimaal asus saksa eliit läti ja eesti eliidi asemele ning kohalikud rahvad pärisorjastati või relegeeriti alamkihtidesse muul viisil. Seevastu Soomes, millest sai Rootsi provintss, võttis soome ülemkiht omaks rootsikeelse kultuuri, tema eliit ei deklasseerunud ja pärisorjust institutsioonina ei tekkinud seal kunagi.

Kuigi Soome territoorium oli Balti provintssidest ligikaudu neli korda suurem, oli tema rahvastik 1905. aastal vaid veidi suurem: 2 816 000 Soomes ja 2 557 100 Balti provintssides.³ Peale selle oli nende etniline koosseis täiesti teistsugune. Balti kuber-

¹ Ei nõukogude ega mitte-nõukogude autorid ole võtnud ette niisugust analüüsi, nagu on tehtud allpool. Nõukogude üldistavad tööd, mis on pühendatud 1905. aastale, rõhutavad "suurt sõprust" venelaste ja mittevenelaste vahel ning esitavad Baltimaade ja Soome kohta üksnes kirjeldavat materjali, näiteks: A. M. Pankratova. Pervaja ruskaja revoljucija 1905–1907 gg., 2. tr. (Moskva, 1951), lk. 192–196; Revoljucija 1905–1907 v Rossii (Moskva, 1975), lk. 220–225. Samateemalised Nõukogude monograafiad rõhutavad samuti "suurt sõprust", lähtuvad tänapäeva poliitilistest ja administratiivsetest piiridest ega kasuta võrdlevat raamistikku. Vt. näiteks Jānis Krastiņš. 1905. gada revolūcija Latvijā, 3. tr. (Rīga, 1975); T. Karjahärm, R. Pullat. Eesti revolutsiooni tules 1905–1907 (Tallinn, 1975); M. N. Vlasova. Proletariat Finljandii v gody pervoj ruskov revoljucii (1905–1907) (Petrozavodsk, 1961), ning J. P. Krastyn' i [J. Krastiņš] ja G. I. Mosberg' i [H. Moosberg] artiklid raamatus "Revoljucija 1905–1907 gg. v nacional'nyh rajonax Rossii (Moskva, 1955). Isegi hiljuti ilmunud väike raamat – T. Kar'jahärm [Karjahärm], J. Krastyn' [Krastiņš] ja A. Tila [Tyla]. Revoljucija 1905–1907 gg. v Pribaltike (Tallinn, 1981), mis sihib võrdleva käsitluse poole, on valdavalt sündmuste kirjeldus, mis tugineb varem avaldatud sekundaarsetele allikatele ja pakub vähe analüüsi. Mitte-nõukogude autoritest kasutab võrdlevat lähenemist Georg von Rauch teoses Russland: Staatliche Einheit und nationale Vielfalt (München, 1953), kuid tema haare on liiga lai, süvenemaks põhjalikumalt 1905. aastasse. Tuleb nentida, et kuigi revolutsiooni määratlused on erinevad – Lääne ajaloolased kõnelevad 1905. aastast, baltisakslased 1905.–1906. aastast ja sovetid 1905.–1907. aastast – ollakse üldiselt nõus, et tõeliselt revolutsiooniline situatsioon, kus see iganes tekkis, ei kestnud kauem kui 1905. aasta lõpuni.

² E. C. Thaden jt. Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914. Princeton, 1981, lk. 41; Ežegodnik Rossii 1905, lk. 45–46, 55, 58, 65.

³ E. C. Thaden jt. Russification, lk. 4–5; Ežegodnik Rossii 1905, lk. 45–46, 55, 58.

mangude suurem avatus ja strateegiline asend tegid neist, rohkem kui Soomest, ajaloost risted ja tõenäoliselt aitasid kaasa ka suurema etnilise mitmekesisuse kujunemisele. 1897. aastal oli Balti provintssides neli peamist rahvust:⁴

Lätlased	44,8%
Eestlased	37,1%
Sakslased	6,9%
Venelased	4,8%

Nagu on näha tabelitest 1 ja 2, ei väljenda kolme Balti kubermangu koguarvud etnilise jagunemise (1897. aasta loendusel baseerus see emakeelele) kogu komplitseeritust. Kuramaa ja Liivimaa lõunaosa neli maakonda hõlmasid 54 protsenti maa-alast ja 60 protsenti Balti kubermangude rahvastikust. Eestimaa ja Liivimaa põhjaosa viis maakonda hõlmasid vastavalt 46 ja 40 protsenti.⁵ Et Lõuna-Baltikumi elanikkond oli suhteliselt suurem, selle peapõhjuseks võib pidada regiooni suurima linna Riia külgetõmbejõudu. Kui võrrelda tabeleid 1 ja 2, siis torkab silma kaks asja: Baltikumi lõunaosa suurem etniline mitmekesisus, eriti Kuramaal, ning sakslaste suurem osakaal Kuramaa ja Liivimaa lõunaosa rahvastikus – üle 2,5 korda suurem kui Liivimaa põhjaosas ja Eestimaal.

Soome seevastu oli etniliselt palju homogeensem. 1900. aastal jagunes Soome elanikkond keele järgi nii:⁶

soome	86,8%
rootsi	12,9%
vene	0,2%
saksa	0,1%
teised	0,1%

Rootsi keelt kõnelev elanikkond paiknes Helsingi ümbruses ning lõuna- ja läänepoolsetel rannikualadel.

20. sajandi alguseks jõudis kultuuriline ja sotsiaalmajanduslik moderniseerimine Balti provintssides ja Soomes arvestatavale tasemele ning edenes tunduvalt kiiremini kui Euroopa-Venemaal [mõistega *European Russia* tähistab autor Tsaari-Venemaa Euroopa osa. – *Toim.*] tervikuna. Kui Euroopa-Venemaal oskas 1897. aastal lugeda 23 protsenti kogu rahvastikust, siis Balti provintssides oli see näitaja rohkem kui kolm korda kõrgem (ja suure edumaaga üldse kõige kõrgem Euroopa-Venemaal: Eestimaa – 80%, Liivimaa – 78%, Kuramaa – 71%. 1900. aastal oskas Soome elanikkonnast lugeda 81 protsenti.⁷ Need silmapaistvalt kõrged näitajad on tingitud luterliku kiriku mõjust mõlemas piirkonnas.

Tabel 1. Kuramaa ja Lõuna-Liivimaa rahvuslik koosseis 1897. aastal (protsentides):

	Kuramaa ^a	Lõuna-Liivimaa ^{c, d}	Kokku ^e
Lätlased	75,1	74,1	74,6
Sakslased	7,6	10,8	9,3
Venelased	3,8	6,8	9,4
Juudid	5,6	2,8	4,1
Poolakad	2,9	1,9	2,4
Eestlased	0,1	2,2	1,2
Teised	4,9 ^b	1,4	3,0
Kokku	100,0	100,0	100,0

^a n = 674 034

^b Peamiselt leedulased ja valgevenelased

^c n = 753 730

^d Riia, Valga, Cēsise ja Valmiera maakonnad

^e n = 1 427 764

Allikas: N. A. Trojnickij, toim. Pervaja vseobščaja perepis' naselenija Rossijskoj Imperii, 1897 g., 89 köidet. St. Peterburg, 1899–1905, kd. 19, lk. 78–81; kd. 21, lk. 78–81.

⁴ N. A. Trojnickij, toim. Pervaja vseobščaja perepis' naselenija Rossijskoj imperii 1897 g., 89 köidet. St. Peterburg, 1899–1905, kd. 19, lk. 78–81; kd. 21, lk. 78–81.

⁵ Arvud pindala kohta on võetud: Ežegodnik Rossii 1905, lk. 6–7, 16. Balti kubermangude kogu pindala oli 81 049 ruutversta või 36 513 ruutmiili.

⁶ Suomen tilastollinen vuosikirja, kd. 10, 1912, lk. 43. Ümardamise tõttu tuleb kokku 100,1%.

⁷ Ežegodnik Rossii 1905, lk. 80–81; Suomen tilastollinen vuosikirja, kd. 29, 1931, lk. 47.

Tabel 2. Põhja-Liivimaa ja Eestimaa rahvuslik koosseis 1897. aastal (protsentides):

	Põhja-Liivimaa ^{a,b}	Eestimaa ^c	Kokku ^e
Eestlased	92,0	88,7	90,6
Venelased	3,1	5,0	3,9
Sakslased	3,2	3,9	3,5
Lätlased	0,9	0,1	0,6
Juudid	0,5	0,3	0,4
Poolakad	0,1	0,3	0,2
Teised	0,2	1,7 ^d	0,8
Kokku	100,0	100,0	100,0

^a n = 545 635

^b Võru, Pärnu, Tartu, Saare ja Viljandi maakonnad

^c n = 412 716

^d Peamiselt rootslased

^e n = 958 351

Allikas: N. A. Trojnickij, toim. Pervaja vseobščaja perepis', kd. 21, lk. 78–81; kd. 49, lk. 42–43.

Baltikum oli rohkem linnastunud, eriti selle lõunaosa, mida ilmestas Riia kiire kasvamine Esimesele maailmasõjale eelneva poole sajandi kestel (77 500 elanikku 1863. aastal; 558 000 – 1914. aastal), kui Riias sai impeeriumi suuruselt kolmas linn. Teised üle 50 000 elanikuga linnad 20. sajandi alguse Baltikumis ja Soomes olid Liepāja – 64 489 (1897), Tallinn – 64 572 (1897) ja Helsingi – 93 217 (1900).⁸ 1905. aastal oli linnarahvastiku osatähtsus:⁹

Vene impeeriumis (sh. Soome)	12,8%
Balti provintssides	25,8%
Kuramaal	24,0%
Liivimaa	29,2%
Eestimaal	8,2%
Soomes	13,2%

Balti provintsside tähtsamate linnade etniline koosseis 20. sajandi algul erines tunduvalt tabelites 1 ja 2 toodud üldarvudest. Linnades oli sakslaste ja venelaste osakaal tunduvalt suurem ning lätlaste ja eestlaste osa vastavalt väiksem (vt. tabel 3). Sarnaselt etnilise koosseisu üldiste näitajatega Baltikumi lõunaosas oli sealsete linnade (Liepāja Kuramaal ja Riia Lõuna-Liivimaa) etniline mitmekesisus suurem kui põhjaosa linnades (Tallinn Eestimaal). Samasugust kontrasti üldiste näitajate ja linna-rahvastiku rahvusliku koosseisu vahel näeme ka Soomes. 1900. aastal jagunes Helsingi elanikkond keele järgi rühmadeks nii:

soome	50,7%
rootsi	42,5%
vene	4,7%
saksa	0,8%
teised ja teadmata	1,3%

Rootsi keele kõnelejad olid Helsingis 1880. aastate lõpul enamuses, kuid ulatuslik soomlaste sisseränne muutis kiiresti rahvuste proportsioone. 1905. aastaks oli soome keele kõnelejate osatähtsus kasvanud 55 protsendini.¹⁰

Industrialiseerimise suhteliselt arenenud kõrge tase tähendas arenenud raudteevõrku ja tööstustöölise suurt hulka. Kui 1904. aastal oli Euroopa-Venemaal 100 000 elaniku kohta 40,1 versta raudteed, siis Balti regioonis ja Soomes olid need näitajad järgmised: Kuramaal – 55,9; Liivimaa – 70,9; Eestimaal – 103,1; Soomes – 105,3 versta.¹¹ 1900. aastal oli Balti kubermangudes 88 000 tööstustöölist (üle poole neist Riias), Soomes oli neid 74 700, s. o. vastavalt 3,6 ja 2,8 protsenti nende alade kogurahvastikust. Vene impeeriumis tervikuna moodustasid tööstustöölised 1905. aastal u. 1,4 protsenti kogurahvastikust.¹²

⁸ A. G. Rašin. Naselenije Rossii za 100 let (1811–1913 gg.). Moskva, 1956, lk. 93; A. Švābe. Latvijas vēsture 1800–1914, 2. tr. Uppsala, 1962, lk. 566; Helsingin kaupungin tilastollinen vuosikirja, kd. 37, 1948, lk. 21.

⁹ Ežegodnik Rossii 1905, lk. 45–46, 55, 58, 65.

¹⁰ Helsingin kaupungin tilastollinen vuosikirja, kd. 37, 1948, lk. 27.

¹¹ Ežegodnik Rossii 1905, lk. 372–374.

¹² O. Karma. Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis. Tallinn, 1963, lk. 234; A. Švābe. Latvijas vēsture, lk. 568; C. L. Lundin. Finland. – E. C. Thaden jt. Russification, lk. 408; N. A. Trojnickij, toim. Pervaja vseobščaja perepis', kd. 19, lk. 81; kd. 21, lk. 81; kd. 49, lk. 43; Ežegodnik Rossii 1905, lk. 45–46; 55.

Tabel 3. Baltimaade tähtsamate linnade rahvuslik koosseis 1897. aastal (protsentides):

	Liepāja ^a	Riia ^b	Tallinn ^c
Lätlased	38,6	45,0	0,4
Eestlased	0,4	1,3	62,7
Sakslased	23,8	23,8	16,1
Venelased	11,3	15,8	15,6
Juudid	8,5	6,0	1,6
Poolakad	9,3	4,8	1,5
Leedulased	5,6	2,3	0,1
Teised	2,5	1,0	2,0
Kokku	100,0	100,0	100,0

^a n = 64 489

^b n = 282 230

^c n = 64 572

Allikas: A. N. Trojnickij, toim. Pervaja vseobščaja perepis', kd. 19, 78–81; kd. 21, lk. 78–81; kd. 49, lk. 42–43.

Kui industrialiseerimine viis suurte muutusteni linnades, siis põllumajandussektoril oli kalduvus muutustele vastu seista ja säilitada oma traditsiooniline iseloom, iseäranis puudutab see maavaldussuheteid. Erinevalt impeeriumi venelastega asustatud aladest kuulus Balti provintssides ja Soomes peaaegu kogu maa eraomanikele või riigile. Baltimaade talupojad vabastati pärisorjusest 1816.–1819. aastal ja sajandi keskpaiku avanes neil võimalus saada maaomanikeks. Sellele vaatamata suutis ainult vähemus saada maa kasutajaks omaniku või rentnikuna. Maata talupoegade suhtarvuks 20. sajandi algul on seal pakutud 60–85 protsenti. See ülempiir on liiga kõrge, et olla usutav.¹³ Liiatigi jäid agraarelus domineerima baltisakslastele kuuluvad mõisad (*Rittergüter*), mille

keskmise suurus 1905. aastal oli 2255 tiinu Euroopa-Venemaa mõisate 496 tiinu vastu. 20. sajandi algul oli talurahva maaomandi poolest soodsamal positsioonil Kuramaa (talumaa moodustas seal 38,1 protsenti maa-fondist), seejärel tulid Liivimaa (34,8%) ja Eestimaa (23,7%).¹⁴ Soomes oli suhteliselt vähe aadlile kuuluvaid mõisaid ja põllumajanduses hõivatud maata majapidamised moodustasid 48 protsenti, mis oli märksa vähem kui Balti provintssides. Kuigi Soomes ei tuntud pärisorjust, polnud maatöölise ja rentnike (*torpparit*) elu kadestusväärne. Enne 1905. aastat oli nende töötingimuste parandamiseks ja rendilepingute reguleerimiseks vähe tehtud ning kuna maarahvastiku arv kasvas, jäid maaomanikud ikka mõjuvõimsaks jõuks.¹⁵

Balti provintsside ja Soome lahknevad poliitilised traditsioonid on nende vahelise erisuse üks peamisi allikaid ja aitavad selgitada nende erinevat kogemust 1905. aastal. 20. sajandi algul jäid maapäevad (*Landtage*) Eesti-, Liivi-, Kura- ja Saaremaal baltisaksa aadli eksklusiivseks asutuseks. Nii oli Euroopa-Venemaa ühes arenenumas ja haritumas piirkonnas elanike osavõtt poliitikast kubernangu tasemel palju piiratum kui vähem arenenud, kuid semstvo omavalitsusega kubernangudes. Soome maapäeval, mis pärines 1809. aasta eelsest Rootsi süsteemist ja käis regulaarselt koos alates 1860. aastatest, oli esindatud neli seisust: aadel, vaimulikud, linnakodanikud ja talupojad. 1905. aasta eel oli maapäeva valimise õigus umbes 10 protsendil täiskasvanud elanikkonnast.¹⁶

Kuigi 1860. aastail alanud läti ja eesti rahvuslikud liikumised tõstatasid esialgu peamiselt kultuurilisi küsimusi, hakkasid

¹³ A. Plakans. Modernization and the Latvians in the Nineteenth Century Baltikum. – A. Ziedonis, Jr. jt., toim. Baltic History. Columbus, Ohio, 1974, lk. 134; Eesti NSV ajalugu, kolmes köites. Tallinn, 1955–1971, kd. 2, lk. 76; A. Kõörna. Oktoobrirevolutsiooni sotsiaalmajanduslikest eeldustest Baltimaadel. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised: Ühiskonnateadused, kd. 16, 1967, lk. 32–33; Revolucija 1905–1907 v Latvii: dokumenty i materialy. Riga, 1907, lk. xi.

¹⁴ Eesti NSV ajalugu, kd. 2, lk. 313; Ežegodnik Rossii 1907, lk. 210–211.

¹⁵ D. G. Kirby. Finland in the Twentieth Century. London, 1979, lk. 7; O. Jussila. Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914. Helsinki, 1979, lk. 22; C. L. Lundin. Finland, lk. 413; J. Teljo. Suomen valtioelämän muutos 1905–1908. Porvoo, 1949, lk. 13–15.

¹⁶ J. Teljo. Suomen valtioelämän muutos, lk. 44.

need peagi üha enam politiseeruma. 1880. aastate alguseks taotlesid eesti ja läti liidrid administratiivüksuste moodustamist rahvuslikul põhimõttel (s. o. Kuramaa ühendamist Lõuna-Liivimaaga lätlaste kubermanguks ja Põhja-Liivimaa ühendamist Eestimaaga eestlaste kubermanguks) ning maapäevade asendamist semstvooavalitsusega.¹⁷ Kesk-Venemaa mudeli järgi läbi viidud administratiivsed reformid parandasid küll lätlaste ja eestlaste positsiooni vastasseisus baltisaksa aadliga, kuid mingeid muutusi administratiivses jaotuses ja institutsioonides kubermangu tasemel ei toimunud, suuresti tänu baltisakslaste tugevale lobile Peterburis. Valitsuse jõupingutused kultuurilise venestamise alal mitte ainult ei kukkunud läbi, vaid hakkasid murendama lätlaste ja eestlaste traditsioonilist lojaalsust tsaarivalitsuse suhtes.¹⁸ Laiemal alusel moodustatud esindusorganite puudumine kubermangu tasemel (rääkimata rahvuslikust tasemest) tingis selle, et enne 1905. aastat polnud Balti kubermangudes baasi legaalseste poliitiliste organisatsioonide tegevuseks.

Soomes, vastupidi, maapäev, mida ei saa kuidagi sel ajal pidada moodsaks parlamendiks, laiendas järk-järgult oma võimupiire ja oli 1886. aastaks suuteline andma seadusi omal initsiatiivil. Samal ajal ilmutasid end mitteformaalsed poliitilised grupid keele küsimuses, mis oli Soome poliitilise elu peateema 19. sajandi lõpul. Kui Balti provintssides ajalooline kuristik ühelt poolt baltisakslaste ning teiselt poolt lätlaste ja eestlaste vahel oli silla ehitamiseks liiga sügav, siis Soome rootsikeelse eliidi märkimisväärne osa leidis, et maa huvides on vajalik soome ja rootsi keele võrdsus. Kuigi soomemeelsete (fennomaanide) ja rootsimeelsete (svekomaanide) parteidel puudus kindel organisatsioon ja programm, aitasid nad koos teiste fraktsioonidega, näiteks Leo Mechelini liberaalse rüh-

maga kaasa Soome eliidi ettevalmistamisele osalemiseks parlamentaarses poliitikas. Paradoksaalne on see, et Soome esimene poliitiline partei, millel oli ülemaaline organisatsioon ja selgesõnaline programm – 1899. aastal loodud Soome Tööpartei (hiljem Sotsiaaldemokraatlik Partei) –, polnud maapäeval üldse esindatud.¹⁹

Mis puutub 1905. aasta revolutsiooni puhkemise lähemasse tausta Baltikumis ja Soomes, siis tuleb alla kriipsutada, et vaatamata Vene impeeriumi kogu mitmepalgelisusele poleks seal olnud revolutsioonilist situatsiooni ilma Verise pühapäevata Peterburis ega oktoobrimanifesti ja vabaduspäevi ilma streigita Moskva raudteel: 1905. aasta revolutsioon oli *Vene* revolutsioon. Kaugemad alad ja ääremaad aitasid süvendada valitsuse hädasid, ent esmane tõuge igal revolutsiooni astmel lähtus ikka Venemaa keskusest. Lisaks tuleb silmas pidada industrialiseerimisega seotud protsesse ja mõjusid, majandusprobleeme enne 1905. aastat, Vene-Jaapani sõda ja teisi supraregionaalseid faktoreid, mis kindlustasid kogu impeeriumi teatava ühtsuse. Siiski etendasid Balti provintssides ja eriti Soomes kohalikud tingimused samuti tähtsat osa sealsete sündmuste käigu määramisel.

Opositsiooniliikumisel oli enne 1905. aastat Baltimaades piiratud alus. Kuigi venestamine oli võõrutanud paljusid lätlasi ja eestlasi Vene valitsusest, ei tekitanud venestamine kuigi palju aktiivset opositsiooni. Muidugi, võttes arvesse Vene impeeriumis valitsevaid olusid (Soome välja arvatud), sai niisugune liikumine olla salajane ja illegaalne. Riia hoogsa industrialiseerimise ja läti intellektuaalide marksismiga kokkupuutumise tulemusena tekkis Baltikumi lõunaosas sotsiaaldemokraatlik liikumine 1890. aastate keskpaigaks. 1905. aasta revolutsiooni eel loodi kaks illegaalset läti parteid: Läti

¹⁷ A. Plakans. The Latvians. – E. C. Thaden jt. Russification, lk. 229; H. Kruus, toim. Eesti ajaloo lugemik kolmes köites. Tartu, 1924–1929, kd. 3, lk. 292–294.

¹⁸ Venestamise mõju Balti provintssides vt.: Michael H. Haltzeli “The Baltic Germans”, Andrejs Plakansi “The Latvians” ja Toivo Rauna “The Estonians” raamatus: E. C. Thaden jt. Russification.

¹⁹ J. Teljo. Suomen valtioelämän muutos, lk. 31–33.

Sotsiaaldemokraatlik Töölispartei (1904) ja Läti Sotsiaaldemokraatlik Ühing (1903). Neile lisaks tegutsesid Riias 1905. aastaks Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei (VSDTP) ja juudi Bundi sektsioonid.²⁰ Baltikumi põhjapoolses ja vähem industrialiseeritud osas arenesid revolutsioonilised organisatsioonid aeglasemalt. Ainult VSDTP Tallinna Komitee alged tekkisid enne 1905. aasta jaanuari.²¹

19. sajandi vältel oli Soome olnud Vene riigi üks kõige lojaalsemaid piirkondi. Poola stiilis separatismi seal ei tekkinud, peamiselt seetõttu, et Soomel puudusid ajaloolised mälestused iseseisvusest ja tal oli lubatud arendada oma autonoomseid institutsioone. Soomlaste suhtumine muutus kiiresti, kui kindralkuberner Nikolai Bobrikov viis ellu mitmeid venestusmeetmeid: 1899. aasta veebruarimanifest elimineeris kohaliku kontrolli seadusandluse üle; 1900. aasta määrus tegi vene keelest halduskeele; 1901. aasta sõjaväeteenistuse seadus kaotas Soome oma sõjaväe ja nägi ette nekrutite teenimise väljaspool Soomet.²² Vene valitsuse rünnak lõhestas Soome ühiskonna, ent vaid vähemus eesotsas vanasoomlastega (fennomaanide konservatiivsed ringkonnad) oli kartusest hullema ees nõus aktsepteerima keskvalitsuse diktaati. Teised Soome parteid – Rootsi Partei, noorsoomlased (olid eraldunud vanasoomlastest ega rõhutanud keeleprobleemi) ja sotsiaaldemokraadid – kvalifitseerisid tsaarivalitsuse aktsioonid ebaseaduslikeks. Rootsi Partei ja noorsoomlased, kes koos on tuntud konstitutsionalistide nime all, osuta-

sid passiivset vastupanu; sotsiaaldemokraatide kriitika Soome ühiskonna aadressil oli ajutiselt vaibunud nende kuulumisega venestamisvastasesse rahvuslikku rindesse. Väike revolutsiooniline opositsiooniliikumine, mis novembris 1904 liitus Soome Aktiivse Vastupanu Parteiks (*Suomen Aktiivinen Vastustuspuolue*), tegi koostööd Jaapaniga ja teiste revolutsiooniliste gruppidega Vene impeeriumis.²³ Seega olid Soome poliitilisel eliidil 1905. aasta eel passiivse vastupanu korraldamise olulised kogemused ja rohujuure tasandil toetus võitluses tsarismi poliitika vastu.

Revolutsioonilised protsessid Balti kubermangudes ja Soomes kulgesid erinevaid teid pidi. Kuramaal, Liivimaal ja Eestimaal võeti üldiselt omaks Venemaa mudel, kuid seal olid tähtsad ka kohalikud iseärasused ja Baltikumi siseerinevused. Soome jäi vene mudelist eemale niisamuti, kui ta oli olnud sellest eemal kogu 19. sajandi vältel. Revolutsiooniliikumisest massilise osavõtu, vägivalda kasutamise ja uute võimuorganite loomise katsete poolest oli Läti kogu impeeriumis väljapaistval kohal. Tsaarivõimude poolt kogutud andmete järgi oli Liivimaal 1905. aastal kõige rohkem streike suhtes tööliste arvuga.²⁴ Enamik neist streikidest langeb Riia ja Liivimaa kubermangu Läti osale, kuna Eesti osas (s. o. Põhja-Liivimaal) tööstuskeskused puudusid. Nõukogude käsitlus toob andmeid korduvstreikide määra (näitab, mitmest streigist üks tööline keskmiselt osa võttis) kohta Euroopa-Venemaal, Poolas ja Kaukaasias. Selle statistika järgi on taas esikohal Liivimaa,

²⁰ E. F. Ames, toim. *The Revolution in the Baltic Provinces of Russia*. London, [i. a.], lk. 4–10; G. v. Rauch. *Russland*, lk. 150; J. Krastyn', *Revoljucija 1905–1907 gg. v Latvii; Revoljucija 1905–1907 gg. v nacional'nyx rajonax Rossii*, lk. 256–257; H. J. Tobias. *The Jewish Bund in Russia: From Its Origins to 1905*. Stanford, California, 1972, lk. 283–284.

²¹ T. Karjahärm, R. Pullat. *Eesti revolutsiooni tules*, lk. 41–42. Mihhail Kalinin kirjutab, et 1901. aastal oli ta ainus vene tööline "Volta" tehases Tallinnas. – M. Kalinin. *Prebyvanie v Revele*. – *Proletarskaja Revoljucija* 1921, nr. 3, lk. 241–241.

²² D. G. Kirby. *Finland in the Twentieth Century*, lk. 26–27; O. Jussila. *Vuoden 1905 suurlakko Suomessa, sen historialliset edellytykset ja seuraukset*. – *Historiallinen Arkisto* 1977, nr. 72, lk. 73; C. L. Lundin. *Finland*, lk. 421, 438.

²³ E. Jutikkala, K. Pirinen. *A History of Finland*. New York, 1962, lk. 233–236; O. Jussila. *Nationalismi*, lk. 23–24; W. R. Copeland. *The Uneasy Alliance: Collaboration between the Finnish Opposition and the Russian Underground, 1899–1904*. Helsinki, 1973, lk. 16, 203; K. O. Virtanen. *Ahdistettu kansakunta 1890–1917*. Porvoo, 1974, lk. 205, 210.

²⁴ A. Šväbe. *Latvijas vēsture*, lk. 626–627.

kus üks tööline võttis osa [keskmiselt] 4,8 streigist, Kuramaa oli 4,2-ga viiendal kohal. Eestimaal oli see näitaja oodatult madalam – 3,1, mis on siiski kõrgem kui ülalnimetatud kolmes regioonis tervikuna – 2,4.²⁵

Baltikumis, nagu Venemaalgi, algas 1905. aasta revolutsioon linnades ja kandus maale aasta teisel poolel. Šabloon oli kõigis kolmes kubermangus ühesugune – maatöölise streigid, mõisavara süütamised ja mõnikord kallaletungid mõisnikele. Ja jälle oli liikumine tugevam Lätis, eriti Kuramaal. Kuramaal kuulutasid võimud välja sõjaseisukorra juba 6./19. augustil (pärast maatöölise massilisi streike),²⁶ Liivimaal 22. novembril/5. detsembril, Tallinnas ja Harjumaal 10./23. detsembril ja kogu Eestimaal 26. detsembril/8. jaanuaril 1906.²⁷ Tabelis 4 toodud ametlikud arvud baltisakslastele kuulunud mõisate kohta, mis said kannatada põletamise tõttu või mingil muul viisil, kinnitavad tõsiasja, et Baltikumi lõunaosas oli vägivaldsemine kõige ulatuslikum. Kahjuks pole lihtne kindlaks teha mõisate täpset arvu Balti kubermangudes 1905. aasta seisuga, kuna nende arv ja sageli ka nimetused pidevalt muutusid.²⁸ Baltisaksa allikas 1916. aastast pakub rüütlimõisate (*Rittergüter*) üldarvuks 1914, sh. 648 Kuramaal, 804 Liivimaal ja 462 Eestimaal. Need numbrid võivad mõisate arvust 1905. aastal erineda ligi 5 protsendi piirides.²⁹ Kui arvestada Liivimaa rüütlimõisate jagunemist Läti maakondade (423 mõisat) ja Eesti maakondade (381 mõisat) vahel, siis näeme, et hävitatud ja kahjustatud mõisate hulk Kuramaal ja Liivimaa lõunaosas on kaks korda

suurem kui Liivimaa põhjaosas ja Eestimaal; vastavalt 38 ja 19 protsenti. Nagu näha tabelist 4, olid kahjud rahalises vääringus Baltikumi lõunaosas kolm korda suuremad kui põhjaosas.

Tabel 4. Mõisahoonete täielik või osaline hävitamine Kura-, Liivi- ja Eestimaal 1905.–1906. aastal:^a

	Mõisate arv	Kahjud (miljonites rublades)
Kuramaa	229	5,01
Lõuna-Liivimaa	183	3,83
Kokku	412	8,84
Põhja-Liivimaa	47	0,41
Eestimaa	114 ^b	2,80
Kokku	161	3,21

^a Enamik mõisaid hävitati 1905. aasta sügisel.

^b Eesti NSV ajalugu, kolmes köites. Tallinn, 1955–1971, 2. kd., lk. 409 annab “üle 120”.

Allikas: Krasnyj Arxiv 1925, nr. 11–12, lk. 279–280.

Liikumise laiema ulatuse ja suurema sõjakuse teine indikaator Läti alal on küla-kogukondade³⁰ valitsuste asendamine demokraatlikult valitud “täidesaatvate” (läti k. *ričibas*) komiteedega, kus ka naistel oli hääleõigus. Silmatorkav on see, et niisugused komiteed valis Kuramaal 80 protsenti valdadest, Liivimaa lõunaosas 60 protsenti ja Eesti aladel veidi üle 10 protsendi valdadest.³¹

²⁵ A. S. Amal'rik. K voprosu o čislennosti i geografičeskom razmeževanii stačesnikov v Evropejskoj Rossii v 1905 godu. – Istoričeskije Zapiski 1955, kd. 52, lk. 174.

²⁶ Segaduse vältimiseks on kõik kuupäevad antud nii vana kui ka uue kalendri järgi.

²⁷ E. F. Ames. Revolution in the Baltic Provinces, lk. 31, 41; Baltische Revolutions-Chronik, kahes köites, Riga, 1907–1908, kd. 2, lk. 213.

²⁸ Eesti ala mõisate nimestik. Tallinn, 1981, lk. 2–4.

²⁹ V. Tornius. Die baltischen Provinzen. Leipzig, 1916, lk. 67. Torniuuse arvud Liivimaa ja Kuramaa kohta on väga lähedased nendele, mis on teoses: Malyj enciklopedičeskij slovar', 2. tr., kahes köites. St. Peterburg, 1907–1909, kd. 2, lk. 367 (819 mõisat Liivimaal) ja raamatus: Courland, Livonia and Esthonia. London, 1920, lk. 55 (650 mõisat Kuramaal).

³⁰ Läti keeles *pagasts*, eesti keeles *vald*, vene keeles *volost*.

³¹ A. Plakans. The Latvians, lk. 265; T. Karjahärm, R. Pullat. Eesti revolutsiooni tules, lk. 121; Eesti NSV ajalugu, kd. 2, lk. 216; J. Krastiņš. 1905. gada revolūcija, lk. 192 toob Kuramaa jaoks arvu “u. 90 protsenti”.

Niisugustele erinevustele Baltikumi põhja- ja lõunaosa vahel pole leitud rahuldavat seletust. Linnades toimunu erinevusi võib kindlasti seletada Riia kui regiooni suurima, rohkem industrialiseeritud ja rahvusvahelistunud linna rolliga, samuti Läti enamarenenud revolutsioonilise liikumisega. Kontrast maapiirkondade vahel jääb siiski mõistatuseks. Võib olla kindel, et linnade revolutsioneeriv mõju maale oli tähtis (näiteks põllutööliste streigi puhul juulikuus Kuramaal), ent Läti külas on täheldatav ka kohaliku tahte maksvusele pääsemine. Isegi Nõukogude teadlased, kes kalduvad linnade osa ülehindamisele, tunnustavad vallaomavalitsuste iseseisvat rolli mõisate purustamisel Kuramaal ja Liivimaa lõunaosas. Eesti alal, kus agraarolud olid Lätiga väga sarnased, oli maarahvas siiski hulga passiivsem. Suuremalt jaolt toimus mõisate hävitamine Eestimaal ja Lõuna-Liivimaal linnatööliste initsiatiivil.³² Baltisakslaste tavapärase seisukoht, et niisuguseid kontraste saab seletada erinevustega lätlaste ja eestlaste rahvuslikus iseloomus, pole adekvaatne.³³ Nõukogude teadlased omakorda on ignoreerinud Balti provintsside võrdlevat uurimist või on, tsiteerides Leninit, esile tõstnud kapitalismi ja kultuuri arengu kõrget taset Lätis.³⁴ Ent nagu nägime, oli Eesti peaaegu samavõrra arenenud neis aspektides kui Läti. Seega nõuab Baltikumi-siseste kontrastide põhjalik seletamine niisuguste uurijate tööd, kes on kodus nii Läti kui ka Eesti asjades ja pääsevad ligi vastavatele arhiiviallikatele.

Siiski võib arvesse võtta ka hüpoteesi, mis tugineb rahvaloendusele. On võimalik, et ulatuslikum vägivald Baltikumi lõunaosas on seotud saksa elemendi suurema kohalolekuga seal. Tabelid 5 ja 6 pakuvad võrdlust

kahe muutuja seoses: saksa maaelanikkonna arv maakonnas ning hävitatud või kahjustatud mõisate arv Läti ja Eesti alal. Tabelist 5 nähtub, et esimesed kuus maakonda on ühed ja samad mõlemas järjestuses. Liiatigi on mõlema muutuja korrelatsioonikoefitsient R tabelis 5 0,80 ja $R^2 = 0,64$, mis kõneleb sellest, et näitajate varieerumise võib 2/3 osas kanda muutujate seose arvele.³⁵ Teisi tegureid (millised grupid kasutasid maal vägivalda ja kes neid juhtis) tuleb samuti silmas pidada, ja ideaalis tuleks küsimust uurida üksikute mõisate kaupa. Ometi veenab tugev sõltuvus saksa kohaloleku ja hävitatud mõisate hulga vahel lähemalt kontrollima selle hüpoteesi kehtivust Kuramaal ja Lõuna-Liivimaal.

Teisest küljest näitab tabel 6, et Baltikumi põhjaosas oli maal sakslasi palju vähem kui lõunaosas. Üheteistkümnnes Läti maakonnas neljateistkümnest oli 100 km² kohta rohkem sakslasi kui ükskõik millises üheksast Eesti maakonnast, ja sakslaste hulk kuues kõige vägivaldsemas Läti maakonnas oli kolm korda arvukam kui Eesti kõige vägivaldsemas maakonnas – Harjumaal. Pealegi on R tabelis 6 0,08 ja $R^2 = 0,01$, mis näitab, et tegelikult seost muutujate vahel pole. See kinnitab eespool toodud tõendeid, et vägivalda Eesti maapiirkondades kasutati suuremas osas linlaste initsiatiivil. Niisiis mingit erilist sõltuvust saksa maaelanikkonna proportsiooni ja hävitatud mõisate vahel Põhja-Liivimaal ja Eestimaal, mida võinuks eeldada, tegelikult pole. Kokkuvõttes annavad tabelis 5 ja 6 toodud andmed alust väita, et vähemalt 60 saksa maaelanikku 100 km² kohta on see vajalik “künnis”, millest alates vallandus laialdane vägivald. Hüpoteesi niisugune järeldus näib väärivat edasist uurimist.³⁶

³² A. Ezergailis. The 1917 revolution in Latvia. New York, 1974, lk. 7; A. Švābe. Latvijas vēsture, lk. 599, 629; Revolucija 1905–1907 gg. v Latvii, lk. xxxi; Eesti NSV ajalugu, kd. 2, lk. 406–409; A. Kliimann, toim. 1905. aasta verepulm Eestis, I: Harjumaa. Paide, 1932, lk. 7.

³³ [A. von Transehe-Roseneck.] Die livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus, kahes köites. Riga, 1925; Berlin, 1930, kd. 2, lk. 215.

³⁴ J. Krastyn'. Revolucija 1905–1907 gg. v Latvii, lk. 259.

³⁵ Korrelatsiooni koefitsient R on arvatud valemi järgi: Roderick Floud. An Introduction to Quantitative Methods for Historians. Princeton, 1973, lk. 138.

³⁶ Hüpoteesi testimiseks oleks vaja kindlaks teha saksa maaelanikkonna paiknemine ja selle sotsiaalsed kategooriad. Peale selle tuleks kindlaks teha eramõisate hävitamise ajastus ja asjaolud.

Tabel 5.

Saksa maaelanike arv ning hävitatud või kahjustatud rüütlimõisate osakaal Lõuna-Liivimaal ja Kuramaal:

Maakond	Sakslasi maal 100 km ² kohta	Järjestus	Hävitatud või kahjustatud rüütlimõisate protsent	Järjestus
Kuldiga	75	1	81	1
Riia	74	2	58	4,5
Aizpute	68	3	55	6
Grobiņa	67	4	65	2
Talsi	63	5	58	4,5
Cēsise	62	6	61	3
Dobele	49	7,5	16	12
Tukumsi	49	7,5	34	7
Ilūkste	46	9	11	13
Ventspils	41	10	28	9
Bauska	32	11	0	14
Valmiera	26	12	20	11
Valga	23	13	33	8
Jaunjelgava	20	14	23	10

Allikas: A. N. Troinitskij, toim. Pervaja vseobščaja perepis', kd. 19, lk. 78–79; V. Tornius. Die baltischen Provinzen. Leipzig, 1916, lk. 67; Krasnyj Arxiv, nr. 11–12, 1925, lk. 279–280.

Tabel 6.

Saksa maaelanike arv ja hävitatud või kahjustatud rüütlimõisate osakaal Põhja-Liivimaal ja Eestimaal:

Maakond	Sakslasi maal 100 km ² kohta	Järjestus	Hävitatud või kahjustatud rüütlimõisate protsent	Järjestus
Võrumaa	27	1,5	13	5
Järvamaa	27	1,5	9	6
Virumaa	23	3	2	8
Pärnumaa	20	4,5	29	2
Viljandimaa	20	4,5	8	7
Harjumaa	19	7	59	1
Tartumaa	19	7	15	4
Läänemaa	19	7	19	3
Saaremaa	13	9	0	9

Allikas: A. N. Troinitskij, toim. Pervaja vseobščaja perepis', kd. 21, lk. 78–79; kd. 49, lk. 42–43; V. Tornius. Die baltischen Provinzen. Leipzig, 1916, lk. 67; Krasnyj Arxiv, nr. 11–12, 1925, lk. 279–280.

Soomes oli Balti kubermangude ja Vene impeeriumi teiste osadega võrreldes 1905. aastal suhteliselt rahulik ning tsaarivalitsus ei pidanud vajalikuks seal sõjaseadust välja kuulutada. Linnaelanikud mõistsid valitsuse poliitika hukka pigem massilistel demonstratsioonidel ja koosolekutel, kui korraldasid streike; maapiirkondades oli enamasti vaikne. Soome töölisklass oli huvitatud eelkõige Soome ühiskonna probleemidest ja kuulus 1905. aasta eelajal Vene-vastasesse ühistrindesse. Rentnikud ja maata talupojad, võib-olla seetõttu, et nad, kas või alateadlikult, lähtusid legaalsest traditsioonidest, ei väljendanud oma rahulolematust jõudu kasutades.³⁷ Vähesed erandid välja arvatud, jäi Soome Venemaa revolutsioonilisest liikumisest kõrvale ja ootas oma tundi, et võimalikult tegusalt rünnata vihatud venestuspoliitikat. Niisugune aeg saabus oktoobris, kui soomlaste aktiivsus kontsentreerus ühele nädalale – 17./30. oktoobrist kuni 24. oktoobrini/6. novembrini, kui toimus suurstreik. Kuna peaaegu kõik soomlased võtsid streigist osa, siis vältisid nad vägivalda, ehkki töölisel ja radikaalsel sotsialistil tõstatasid revolutsiooniliste muutuste perspektiivi. Tsaari nõusolek anda järele soomlaste nõudmistele tühistada kõige vihatumad venestamispoliitika meetmed ja üldise valimisõiguse sisseviimine (22. oktoobri/4. novembri manifest) tegi võimalikuks opositsioonijõudude kompromissi ja aitas ära hoida potentsiaalse kodusõja.³⁸ Soome tugev konstitutsiooniline ja õiguslik traditsioon ning tsaarirežiimi kiire järeleandmine tagasid suurstreigi rahuliku lahenduse. Soomlastel vedas, et otsustaval hetkel võttis tsaar kuulda kompromissile pooldava Sergei Witte arvamust.³⁹

Balti kubermangudes tekitas 1905. aasta revolutsioon esimest korda avaliku poliitilise debati ja loodi hulk poliitilisi parteisid. Baltisakslaste moodustatud Balti Konstitutsiooni-Partei aktsepteeris 17. oktoobri manifesti ja pooldas järk-järgulisi reforme Venemaal, ent kodus ei soovinud Balti aadel jagada võimu kubermangu omavalitsuses.⁴⁰ Lätlaste mitteradikalselt poliitiline spekter, mis ulatus konservatiivsest valitsusmeelsest Läti Rahvaparteist radikaalse Läti Demokraatliku Partei, oli laiem kui eestlastel, kelle formaalselt ainus mitteradikalselt organisatsioon oli Eesti Rahvameelne Eduerakond, mis ideoloogiliselt oli lähedane Vene konstitutsioonilistele demokraatidele. Niisugune kontrast seletub tugevama ning rohkem diferentseeritud kodanluse ja talupoegadest maaomanike kihi olemasoluga Lätis. Poliitilise spektri vasakul tiival asunud viiest sotsiaaldemokraatlikust parteist Balti kubermangudes eksisteeris neli enne 1905. aastat. Kui kõik nad järgisid Saksa sotsiaaldemokraatide Erfurdi programmi, siis Läti Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei ja Venemaa Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei asusid sisuliselt tsentralistlikule positsioonile, rõhutades üleimpeeriumiliste küsimuste prioriteetsust kohalike asjade ees. Läti Sotsiaaldemokraatlik Ühendus, juudi Bund ja Eesti Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei (1905. aastal loodud uus sotsiaaldemokraatlik partei) asusid föderalistlikule platvormile ning rõhutasid kohalikku autonoomiat.⁴¹

1905. aasta novembris toimusid kaks kongressi, millel oli suur mõju läti ja eesti avalikule arvamusele. 18. novembril/1. detsembril tuli Riias kokku Läti valdade esindajate kongress

³⁷ K. O. Virtanen. Ahdistettu kansakunta, lk. 214–215; O. Jussila. Nationalismi, lk. 58, 71; C. L. Lundin. Finland, lk. 412, 416.

³⁸ O. Jussila. Vuoden 1905 suurlakko, lk. 81–86; H. Soikkanen. Suurlakko. – P. Tommila, toim. Venäläinen sortokausi Suomessa. Porvoo, 1960, lk. 178–186; C. L. Lundin. Finland, lk. 444.

³⁹ H. D. Mehlinger, J. M. Thompson. Count Witte and the Tsarist Government in the 1905 Revolution. Bloomington, Indiana, 1972, lk. 73.

⁴⁰ Bericht über die Tätigkeit der Baltischen Konstitutionellen Partei 1906. Riga, 1907, lk. 4–5, 22; G. v. Pistohlkors. Ritterschaftliche Reformpolitik zwischen Russifizierung und Revolution. Göttingen, 1978, lk. 256–257.

⁴¹ M. Lindemuth. Die lettischen Parteien 1905 und ihre Programme. – Baltische Hefte 1969, nr. 15, lk. 75–86; M. Lindemuth. Das lettisch-deutsche Verhältnis vor dem 1. Weltkrieg auf Grund der lettischen Presse. Hannover-Döhren, 1976, lk. 29–33; A. Plakans. The Latvians, lk. 261–263; J. G. Longworth. The Latvian Congress of Rural Delegates in 1905. New York, 1959, lk. 52–53; G. v. Rauch. Russland, lk. 150; T. U. Raun. The Estonians, lk. 338–339.

ligi 900 osavõtjaga. Üle-eestiline rahvaesindajate kongress alustas tööd Tartus 27. novembril ligi 800 delegaadiga maalt ja linnast. See lõhenes kohe kaheks – radikaalseks ja mõõdukaks tiivaks. Kuigi erinevusi oli rõhuasetustes ja tuli ette lahkuminekid, eriti taktika küsimustes, olid mõlemad kongressid seisukohal, et demokratiseerimine on edasilükkamatu ülesanne ja riigi valitsusvormi küsimus tuleb anda lahendada ülevenemaalisele asutavale kogule, mis moodustatakse üldise valimisõiguse põhjal. Läti kongress ja Eesti kongressi mõõdukas (“Bürgermusse”) tiib tõstsid esile kultuurilise ja poliitilise autonoomia küsimused Balti provintides, samal ajal kui radikaalne (“Aula”) Eesti tiib, kutsudes üles tsaarivalitsuse kohesele kukutamisele, keskendus ülevenemaalistele ja taktikalistele probleemidele.⁴²

Soomes viis suurstreik ja Nikolai II manifest 22. oktoobrist/4. novembrist, mis lubas üldist valimisõigust maapäeva valimistel, moodstate poliitiliste parteide loomisele. Streigi ajal jagunes Soome ühiskond klassipiiride järgi. Sotsiaaldemokraadid, kes olid peamised streigi korraldajad, nõudsid üldise valimisõiguse alusel moodustatud Soome Asutavat Kogu. Konstitutsionalistid, s. o. Rootsi Partei ja noorsoomlased tahtsid eelkõige taastada Bobrikovi-eelset poliitilist süsteemi. Peale selle tekitas suurstreigi ulatus kartust, et Soomes puhkeb kodusõda, mis oleks olnud kingituseks venestajatele ja sundinud mõlemat konstitutsioonilist parteid ning samuti vanasoomlasi nõustuma üldise valimisõiguse printsiipidega. Kõik kolm mittesotsialistlikku parteid pooldasid õiguslikku järjepidevust rohkem kui revolutsioonilist Asutavat Kogu:

maapäev pidi reformima end tsaari õnnistuselise. Soome sotsiaaldemokraadid vaatasid rohkem Lääne-Euroopa, mitte Venemaa mudeli poole, ja üldine valimisõigus oli üks loogiline vahejaam teel tuleviku sotsialistliku revolutsioonini. Soome sotsialistide enamik nõustus sellega, et tsaarirežiimile ei saa anda mingit ajendit interventsiooniks Soome.⁴³

Väliselt vaadates polnud 1905. aasta revolutsiooni poolt kaasa toodud muutused otsustava tähtsusega. Kindlasti said Baltikumi elanikud kasu reast üleriiklikul tasandil tehtud mõõndustest: Riigiduuma asutamine, usuvabadus, ülikoolide autonoomia taastamine, eeltsensuuri kaotamine. Ent kõige tähtsamad muutused Baltikumis leidsid aset mitte institutsioonides, vaid suhtumises. Baltisakslased, kes olid vägivaldast šokki viidud ja tundsid end tsaarivalitsuse poolt hüljatuna, hakkasid pöörduma keiserliku Saksamaa poole, kelles nad nägid oma traditsioonilise privileegeeritud seisundi toetamise potentsiaalset allikat.⁴⁴ Vägivald Balti provintides sünnitas karistussalkade vastuvägivalda, mis oli üks verisemaid kogu Vene impeeriumis ja tegi kompromissi ühelt poolt baltisakslaste ning teiselt poolt lätlaste ja eestlaste vahel veelgi vähem tõenäoliseks, kui see oli olnud varem.⁴⁵ Lätlaste ja eestlaste jaoks olid kõige tähtsamad muutused poliitilises ja sotsiaalses teadvuses ning suurema eneseusalduse saavutamine. Kuigi debatid, kongressid ja revolutsiooniline aktiivsus ei viinud oodatud tulemusteni, oli kogetul hindamatu väärtus poliitilise hariduse seisukohalt.⁴⁶

Soomes sisaldasid 1905. aasta konsekventsid kaugeleulatuvaid muutusi mõlemas,

⁴² J. G. Longworth. The Latvian Congress, lk. 103; A. Švābe. Latvijas vēsture, lk. 616–617; T. U. Raun. The Estonians, lk. 312, 339; T. U. Raun. 1905 as a Turning Point in Estonian History. – East European Quarterly 1980, kd. 14, lk. 328–331.

⁴³ K. O. Virtanen. Ahdistettu kansakunta, lk. 242, 269; O. Jussila. Vuoden 1905 suurlakko, lk. 81–82; O. Jussila. Nationalismi, lk. 50, 112, 137–138; D. G. Kirby, toim. Finland and Russia: From Autonomy to Independence. London, 1975, lk. 106–111, 117–118.

⁴⁴ C. L. Lundin. The Road from Tsar to Kaiser: Changing Loyalties of the Baltic Germans, 1905–1914. – Journal of Central European Affairs 1950, nr. 10, lk. 225–226.

⁴⁵ S. Harcave. The Russian Revolution of 1905. London, 1970 (esmakordselt 1964), lk. 241. Värske nõukogude allikas kinnitab, et karistussalkade poolt tapeti Lätis üle 2000 ja Eestis umbes 300 inimest, 595 mõistet kolmes Balti kubermangus surma sõjaringkonnakohtute poolt, sadu mõistet vangi, sunnitööle ja asumisele. – T. Karjahärm, R. Pullat. Eesti revolutsiooni tules, lk. 151–153.

⁴⁶ T. U. Raun. 1905, lk. 327–330; A. Spekke. History of Latvia: An Outline. Stockholm, 1957, lk. 314.

nii institutsioonides kui ka suhtumistes. Valimisõiguse demokratiseerimine kümnekordistas elektoraadi arvukust, kuhu nüüd esmakordselt Euroopas kuulusid ka naised, ja vaatamata valitsuse hilisematele ahistamistele sai Soome moodne parlament alguse just 1905. aastal. Kuigi Venemaa ja Soome vahelised suhted ei normaliseerunud ja tsarismi uus rünnak algas juba 1907. aastal, on märkimisväärne, et Soome oli ainus piirkond impeeriumis, mis saavutas mõõndusi rahvusliku autonoomia vallas.⁴⁷ Kummaline on see, et suurstreik, mis demonstreeris rahvuslikku ühtsust valitsuse rõhumise vastu, oli samal ajal seesmistate sotsiaalsete vastuolude avastamise aeg. Isegi rohkem kui Balti provintssides, jõudis poliitiline teadlikkus Soomes haarata kogu täiskasvanud elanikkonna, kaasa arvatud varem sellest eemal seisnud alamklassid. Suurstreigi edu müüt, mis sobival viisil ignoreeris ülevenemaalist murrangut 1905. aasta oktoobris, julgustas sõjakat tööliikumist Soomes, kus sügav lõhe tuli ilmsiks esimestel demokraatlikel valimistel 1907. aastal.⁴⁸

1905. aasta revolutsiooni võrdlev käsitlus Balti provintssides ja Soomes annab silmatorikavalt erineva mustrit. Soome perspektiivist vaadatuna paistavad vähem tähenduslikud Baltikumi-sisesed erinevused, nagu rahutuste kõrge tase Kuramaa ja Lõuna-Liivimaa maa- ja piirkondades. Kuigi moderniseerimine edendas Baltikumis ja Soomes sarnaseid jooni, polnud need ühisjooned otsustavad määramaks suhtumisi ja aktsioone nendes ühiskondades 1905. aastal. Soome jäi eemale Kuramaal, Liivimaal ja Eestimaal levinud revolutsioonilisest vägivaldast suures osas seetõttu, et seal oli võimalik poliitiliste institutsioonide järk-järguline muutmine. Peale selle oli Soome etniliselt homogeensem, tema agraarsuhted olid kergemini korraldatavad, ajalooliselt oli ta otsinud

eeskujuga Rootsist ja Läänest ning venestamine oli 1905. aasta eel ühendanud rahva ja ajakirjanduse, sotsiaalsetest vahedest hoolimata.

Kontrastidele vaatamata olid Balti provintsside ja Soome sihid samad. Mõlemas püüdlas rahva enamik demokraatia ja autonoomia poole; oluline erinevus oli see, et soomlased pürgisid autonoomia taastamise poole, samal ajal kui lätlased ja eestlased nõudsid esmakordselt oma asutusi hästikindlustatud baltisaksa eliidi tahte vastaselt. Rahu Soomes 1905. aastal aitab seletada tema edu demokratiseerimisel. Tugeva surve alla sattunud tsaarirežiim autasustas Soomet hea käitumise eest ja tahtis veel ühe sotsiaalse rahutuse keskuse ette ära osta. Ulatuslik vägivald levimine Balti kubermangudes ja revolutsioonilised aktsioonid märkisid seda, et ainus lootus edule on seotud tsaarirežiimi kukutamisega. Kuid see ei saanud teoks 1905. aastal.⁴⁹

Tõlkinud
Toomas Karjahärm

Originaal: Toivo U. Raun. The Revolution of 1905 in the Baltic Provinces and Finland. – *Slavic Review*, kd. 43, nr. 3, oktoober 1984, lk. 453–467. Avaldatakse eesti keeles *American Association for the Advancement of Slavic Studies* nõusolekul.

Toivo Raun

(1943)

Lõpetanud Swarthmore kolledži 1964 ajaloolasena. Ajaloodoktor Princetoni Ülikoolist 1969. Töötanud professorina California Riiklikus Ülikoolis Long Beach'is, Toronto Ülikoolis ja käesoleval ajal Indiana Ülikoolis. Tähtsamad publikatsioonid: (kaasautor) *Russification in the Baltic Provinces and Finland 1855–1914* (1981), *Viron Historia* (1989), *Estonia and the Estonians* (uuendatud 2. trükk 2001).

⁴⁷ S. Harcave. The Russian Revolution of 1905, lk. 258.

⁴⁸ O. Jussila. Vuoden 1905 suurlakko, lk. 89–90; H. Soikkanen. Suurlakko, lk. 189; D. G. Kirby. Finland in the Twentieth century, lk. 32.

⁴⁹ Olen tänulik professor Andrejs Plakansile ja professor Rein Taageperale lahkete nõuannete eest, mis puudutavad minu artikli kvantitatiivseid aspekte.